

Karl Gustav-krigene

Mod et nyt opgør

I 1648 blev Den Westfalske Fred indgået som et endeligt punktum på 30-årskrigen, og Sveriges position som Nordens dominerende stormagt var slået fast, ved at landet kunne beholde sine erobringer Bremen og Venden i Nordtyskland. I den svenske regering drømte man om en total erobring af Danmark. Derfor beholdt man en større troppestyrke i det nordtyske område, selv om svenskerne fortsat førte krige i Polen.

Trods det alvorlige nederlag i Torstenssonkrigen var der hos den danske konge Frederik 3., hans regering og rigsrådet et ønske om revanche. Det lykkedes også for danske forhandlere at få Holland til at bryde med sin tidligere alliancepartner Sverige, og indgå en forbunds aftale med Danmark. Denne aftale var med til forhindre, at svenskekongen Karl 10. i 1654 gennemførte et planlagt angreb på Danmark. Samtidig styrkede Danmark forsvaret stærkt, bl.a. med anlæggelse af grænsefæstninger, hvor Frederiksodde (Fredericia) er det mest kendte. Også flåden blev styrket, så antallet af krigsskibe langt oversteg svenskernes.

I 1656 fik Frederik 3. og hans regering efterretninger om, at Karl 10. Gustav havde problemer ved byen Thorn i Polen, og store troppestyrker derfor var bundet der. Ved et stændermøde i Odense i februar 1657 fik kongen og regeringen mandat til at forberede en krig mod Sverige. Efter mislykkede forhandlinger med Sverige erklærede Danmark endelig krig den 1. juni 1657. En umiddelbar udfordring var, at Holland ikke var forpligtiget til at hjælpe, da det var Danmark, der havde erklæret krigen.

Krigen – 1. halvleg

Danmark og Sverige rådede over stort set det samme antal soldater. Men til forskel fra de danske havde de svenske soldater stor krigserfaring. Alligevel gik det i begyndelsen godt for de danske styrker, som trængte over Elben, og besatte det meste af den svenske besiddelse, ærkebispedømmet Bremen. Glæden blev dog kortvarig. Da Karl 10. Gustav fik informationer om, at krigen var startet, brød han øjeblikkeligt op fra Polen med en hær på 9.000 mand. Den danske hær blev tvunget tilbage, og efter kort tid krydsede svenskerne grænsen mellem hertugdømmet Slesvig og kongeriget. De nåede til den nyanlagte fæstning Frederiksodde, som blev belejret. Efter måneders belejring blev fæstningen stormet i slutningen af oktober 1657, og snart var hele Jylland besat af svenske tropper – præcist som under Torstenssonkrigen.

Den danske flåde havde herredømmet til søs, og da der så ud til at danne sig en anti-svensk alliance i Europa, stod Karl 10. Gustav i et dilemma. Men så kom den hårde vinter 1657-1658 ham til hjælp. Selv Lillebælt, hvor vandet ellers blev holdt isfri af den hårde strøm, frøs til. Med de tilfrosne sunde og bæltter var den danske flåde sat ud af spillet. Karl 10. Gustav besluttede sig for at benytte sig af situationen. I slutningen af januar 1658 sendte han tropper over Lillebælt ved øen Brandsø og videre til Fyn. I løbet af kort tid var hele Fyn besat. I begyndelsen af februar fortsatte de svenske tropper over isen til Langeland og videre til Lolland for efter tre dage at nå til Vordingborg, som blev indtaget efter en kort kamp. I de følgende uger blev det meste af Sjælland besat. Den svenske hærs succes fik Frederik 3. og hans regering til at bede om fred, selv om de vidste, at den blev dyr. I slutningen af februar blev Roskildefreden underskrevet. Danmark måtte afstå alle landsdele øst for Øresund og øerne Hven og Bornholm, og fra

Norge skulle Bohus og Trondheim Len afgives til Sverige. Desuden skulle svenske fartøjer have fri adgang gennem Øresund. Endelig skulle Danmark betale for 2.000 rytteres ophold i Danmark indtil maj. Og som en afsluttende ydmygelse forpligtede den danske konge til på sine slotte at fjerne eller overmale symboler og andet, der blev opfattet som vanærende af Sverige.

Krigen – 2. halvleg

Selv om Danmark-Norge måtte indgå den hidtil hårdeste fredsftale, og riget var dramatisk formindsket, eksisterede det dog. Der er ingen tvivl om, at Karl 10. Gustav uden besvær i 1658 havde været i stand til at fuldbyrde den svenske drøm om at udslette Danmark. Men nu var freden underskrevet.

Efter måneders overvejelser og drøftelser med sine generaler, fortrød Karl 10. Gustav da også, og i sommeren 1658 besluttede han at erobre København, før vinteren igen satte ind. Beslutningen kom bag på Frederik 3. og hans regering, der havde nok at gøre med at implementere konsekvenserne af Roskildefreden. Samtidig var der opstået alvorlig uenighed mellem rigsrådet og Fredrik 3., som bl.a. var begrundet i, at adelen, der skulle have kæmpet mod svenskerne, i stedet havde søgt at hytte deres eget skind f.eks. ved at rejse til udlandet, da svenskerne angreb. Kritikken mod adelen fik støtte fra det københavnske borgerskab.

I midten af august nåede Karl 10. Gustav København. Byens porte var lukket og på fæstningsværket var der et massivt opbud af kanoner. Svenskerne manglede kraftige kanoner, så de kunne bombe København til overgivelse. I stedet besluttede svenskerne at belejre byen.

Ude i Europa var en anti-svensk alliance ved at tage form. I løbet af efteråret 1658 trængte en tysk-polsk hær op i Jylland, og bortset fra Frederiksodde blev de svenske tropper tvunget væk. Holland sendte en stor flåde med forsyninger og soldater til København.

Karl 10. Gustav gav dog ikke op. Natten mellem 10. og 11. februar 1659 indledte svenskerne med 10.000 mand stormen på København. Det blev slået tilbage, og omkring 1.500 svenske soldater blev dræbt. Efter at være fordrevet fra Jylland havde svenskerne samlet deres styrker på Fyn. I efteråret 1659 lykkedes det anti-svenske styrker at landsætte tropper ved Nyborg. Her kom det til et stort slag, som svenskerne tabte.

Hen over årsskiftet 1659-1660 indledtes fredsforhandlingerne. Frederik 3. og hans regering håbede, at Roskildefredens hårde bestemmelser nu helt blev annulleret. Men Holland og andre indflydelsesrige stater var ikke interesseret i, at Danmark genvandt sin gamle styrke og dermed magten over Øresund og kontrollen med handelen i Østersøområdet. Resultatet af Københavnerfreden fra 1660 var enkelte justeringer af Roskildefreden. Således kom Trondheim Len og Bornholm tilbage til Danmark. Både den danske og den svenske konge måtte erkende, at de ikke længere alene bestemte i det nordiske rum.

Triggere - I gang med emnet

Rollespil

Læreren fortæller om situationen i sidste halvdel af 1650'erne, hvor Karl 10. Gustav er fanget i kampe i Polen. Frederik 3. ønsker at erobre de områder, der er tabt under Torstenssonkrigen, tilbage. Frederik 3. og rigsrådet drøfter, om Danmark skal udnytte situationen og erklære Sverige krig.

Eleverne fordeler i grupper rollerne mellem sig. Hvem er for/imod. Og hvad er argumenterne.

Over isen

Eleverne får et print af kortet eller bruger deres I-pads eller computer til at se kortet, der viser den svenske hærs rute, hvor de går fra Jylland over isen til Fyn og videre over isen til Sjælland. Læreren kan evt. indramme særlige områder på kortet. I grupper skal eleverne beskrive, hvad de mener, der foregår. Det, de er i tvivl om, eller som de undrer sig over, skal de notere som spørgsmål.

Som afslutning samles spørgsmålene til historiske problemstillinger, som klassen søger at belyse i forløbet.

Forslag til undervisningsforløb

Kilderne til Karl Gustav-krigene

Skal hovedvægten i forløbet lægges på elevernes arbejde med temaets kilder, må det tage afsæt i spørgsmål, der udformes som historiske problemstillinger. Spørgsmålene kan f.eks. udspringe af elevernes arbejde med en trigger.

Kilderne som supplement til læremiddel

Statskuppet 1660 er et kanonpunkt, og de fleste læremidler, der behandler 1600-tallet, fortæller også om Karl Gustav-krigene. Kilderne kan bruges til at uddybe og måske nuancere læremidlets fremstilling, og man kan gøre brug af de forslag til spørgsmål og opgaver, der er udarbejdet til de enkelte kilder.

Forenklede Fælles Mål

Herunder er forslag til kompetenceområder, -mål, færdigheds- og vidensmål og udspil til læringsmål til 5.-6. klasse. De skal justeres, så de passer til de konkrete elever og det forløb, der arbejdes med.

Kompetenceområder og -mål	Færdigheds- og vidensmål	Til inspiration: Færdighedsmål omsat til læringsmål
Kronologi og sammenhæng Eleven kan sammenligne væsentlige træk ved historiske perioder	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan identificere brud og kontinuitet i historien • Eleven har viden om væsentlige træk ved historiske perioder	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan fortælle om stridsspørgsmål mellem Danmark og Sverige i midten af 1600-tallet • Eleven kan diskutere, om konsekvenserne af Karl Gustavkrigene kan karakteriseres som et brud i dansk historie
	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan bruge kanonpunkter til at skabe historisk overblik og sammenhængsforståelse • Eleven har viden om kanonpunkter	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan bruge kanonpunktet Statskuppet i 1660 til at skabe overblik over begivenhedsforløb, der knytter sig til Karl Gustavkrigene • Eleven kan gøre rede for

		forudsætningerne for statskuppet i 1660
Kildearbejde Eleven kan med afsæt i enkle problemstillinger anvende kildekritiske begreber til at gøre rede for fortolkninger af fortiden	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan vurdere brugbarheden af historiske spor, medier og andre udtryksformer til at belyse historiske problemstillinger • Eleven har viden om kildekritiske begreber 	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan analysere kilderne om Karl Gustavkrigene • Eleven kan karakterisere kilderne og begrunde deres brugbarhed til at få viden om krigenes forudsætninger, forløb og følger
Historiebrug Eleven kan perspektivere egne og andres historiske fortællinger i tid og rum	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan analysere brug og funktion af fortalt historie • Eleven har viden om særtræk ved fortalt historie 	<ul style="list-style-type: none"> • Eleven kan analysere og tolke anskuelsestavler, der er udarbejdet til emnet • Eleven kan drøfte virkningen af anskuelsestavlerne i historieundervisningen

Opgaver

Stormen på København – fra svensk side

En af billedkilderne er en anskuelsestavle "Kongen vil dø i sin rede". Også i Sverige brugte man i historieundervisningen anskuelsestavler i begyndelsen af 1900-tallet. Hvordan kunne en svensk anskuelsestavle have set ud? Eleverne kan lave en skitse.

Evaluering

Karl Gustav-krigene som et vejkort

Efter forløbet afbilder eleverne i grupper tiden fra 1656 til 1661 som et kort med en rute – set fra dansk side. Vejen, der tegnes, er en tidslinje, hvor forhindringer, muligheder, katastrofer m.m. afbildes som symboler. Det kan f.eks. være som huller i vejen, kraftige stigning, vejspærringer. Gode eller heldige situationer kan f.eks. afbildes som et stykke motorvej.

Kontrafaktiske muligheder, der ikke blev udnyttet (fra dansk side), kan afbildes som genveje.

Spørgsmål til kilderne 6 - Karl Gustav-krigene

Kort over Danmark-Norge før Karl Gustav-krigene

[ingen spørgsmål]

Første Karl Gustav-krig: Hæren gik over isen

Se kildebillede 1:

- Lav et kopi af moderne kort. Indtegn på det, hvor de svenske tropper gik over isen.
- Hvor er det gamle kort henholdsvis mest og mindst nøjagtigt?

Se kildebillede 2 og 3:

- Hvilket indtryk giver billederne af svenskernes overgang over isen?
- Drøft for og imod troværdigheden af billedet, hvis man vil vide, hvordan den svenske hær gik over isen.

Freden i Roskilde efter Første Karl Gustav-krig

Læs kildetekst 1:

- Find de områder, som Danmark måtte afgive, på et kort.
- Vurder hvor mange kvadratkilometer det dejede sig om. Det nuværende Danmark er på ca. 43.600 km².

Læs kildetekst 2:

- Hvilket indtryk giver kilden af fredsforhandlingerne?
- Hvordan har de danske forhandlere oplevet forhandlingerne?

Se kildebillede:

- Hvorfor mon de to fjender holdt fredstaffel?
- Hvad fortæller det om tiden?

Anden Karl Gustav-krig starter

- Hvordan vurderer kilden Karl Gustav?
- Hvad bebrejder kilden den svenske konge?
- Ville et moderne læremiddel til historie have fortalt om Karl Gustav på samme måde? Hvorfor?

Krigene gik hårdt ud over befolkningen

- Hvad klager bønderne på Langeland over?
- Hvilke oplysninger giver kilden om måden, man førte krig på i 1600-tallet?

Gøngehøvdingen

- Hvilket indtryk giver kilden af Frederik 3.?
- Hvilket indtryk giver kilden af Gøngehøvdingen (Svend Poulsen)?
- Bogen om Gøngehøvdingen er fiktion. Hvilke kilder skulle du bruge, hvis du vil undersøge, hvad Svend Poulsen faktisk gjorde under Karl Gustav-krigene?
- Carit Etlars bog om Gøngehøvdingen var meget populær i 1800-tallet. Viser det noget om danskernes forståelse af sig selv som et folk i den periode? Begrund.

Kong Frederik 3.s brev til Gøngehøvdingen

- Hvad opfordrer kongen Gøngehøvdingen til?
- Er kilden i sig selv et bevis for, at Gøngehøvdingen handlede efter kongens ønske? Begrund.

Kongen opfordrede til kamp mod svenskerne

- Hvad opfordrer kongen bornholmerne til?
- Hvad lover kongen til gengæld for bornholmernes støtte?

Kongens opfordring til studenterne i København

Læs kildeteksten:

- Hvorfor henvender kongen sig til studenterne?

Se kildebillede:

- Hvilket indtryk giver kilden af studenterne?
- Hvilken opfattelse har ophavsmanden (Vilhelm Rosenstand) af begivenhederne? Hvordan kan du se det?

Kongen vil dø i sin rede

- Hvordan afbildes danskerne?
- Hvordan afbildes svenskerne?
- Hvem er rytteren på den hvide hest?
- Billedet er en anskuelsestavle, som læreren brugte i historieundervisningen. Hvordan tror du, at læreren fortalte om stormen på København?
- Midt i billedet blæser en dreng i trompet. Hvorfor mon ophavsmanden (kunstneren) har placeret ham så centralt?

Et øjenvidne fortæller om Stormen på København

- Hvad kan ophavsmanden være førstehandsvidne til?
- Hvor er kilden mest og mindst troværdig? Begrund vurderingen.
- Hvad kan kilden bruges til, hvis man vil vide noget om stormen på København?

Freden i København efter Anden Karl Gustav-krig

- Find de områder, som kom tilbage til det danske rige, på et kort.

Enevælden indføres efter Anden Karl Gustav-krig

Se billedkilde 1:

- Hvilke samfundsgrupper kan du se på billedet?
- Hvilket indtryk giver billedet af situationen?
- Billedet er en anskuelsestavle, som læreren brugte i historieundervisningen. Hvordan tror du, at læreren fortalte om arvehyldningen?

Se billedkilde 2:

- Hvad er billedets budskab? Overvej hvorfor ophavsmanden (kunstneren) har malet en engel øverst til venstre.

- Hvad har ophavsmanden gjort for at fremstille Frederik 3. som en magtfuld konge?
- Undersøg, hvad der skete under slaget ved Nyborg, og om Frederik 3. faktisk deltog?